

ESEJ O AKŠAMU

Samedin KADIĆ

I Kunem se rumenilom večernjim... (el-Inšikak, 16)

(Reci) Ti uvodiš noć u dan, i uvodiš dan u noć... (Ali Imran, 27)

On čini da se se noć i dan smjenjuju, to je pouka za onoga koji hoće da razmisli ili želi da bude blagodaran. (El-Furkan, 62)

1. Pred akšam, nebo iznad Begove džamije pokazuje gradualne nanose plavetnila: pramenasti oblaci, uljasto nataloženi prema svemirskoj utrobi, donose natkriljujući mir nad pijačnu vrevu čaršije i rasplamsala buka dana jenja u oštroj modrini predvečerja; tada se pale svjetla u čaršijskim ulicama, a radni ljudi počnu da trpaju šarene prnje dana u kofere, sa znojem i proračunima. To je vrijeme kad nebo iznad čaršije, i kamenje ukaldrmisano u džamijskim haremima, i ptice poglele po dućanskim krovovima iščekuju da posvjedoče ezane koji će pozvati ljude na namaz, možda posljednji prije Kijameta.

Svaki akšamski ezan nosi to bre-me iščekivanja, ustreptalu napetost poziva i podsjećanje na kraj drame. Akšamski ezani su teški, jer nose pouku o ograničenosti roka, i naivno uporni u udaranju po srcima otvrdlim u gvožđe.

A kad kandilji na munarama zaplamte i mujezini proglase početak namaza, po haremima džamija se razlije tišina. Plutajuća, bezvremenska tišina koja svjedoči razloge za milost na ovom dijelu dunjaluka, da opravda prkosni besmisao opstanka u ognjenom bosanskom krugu. Završetak namaza prekida tišinu i odlaže iščekivanje za slijedeće predvečerje, za sutrašnji sutonji ezan i sutrašnje razlijevanje tišine. Tako se ovdje, kroz haremske akšamske tišine, šunja život stoljećima, od ezana do ezana, od iščekivanja do iščekivanja.

Jednog akšama, poslije trećeg rekata akšamskog farza, Israfil će odsvirati posljednji zvižduk u dunjalučkoj utakmici. Nebo će se ras-cijepiti, planine pokrenuti, mora vatrom napuniti.

Trka, grubi startovi i podvale, simuliranja i iluzorne pobjede, bit će okončani.

Gamad će biti natjerana u zemlju.

Na meridijanu vremena postoji pravda, iako nas poezija kretanja podučava samo trošnosti, haosu i nepravdi.

2. Za naučnika, akšam je optička pojava, trenutak kad Sunce, nebo i zemljina tama stupaju u geometrijski odnos koji rezultira igrom elementarnih svjetlosnih čestica u horizontu

vidnog presjeka. Akšam je lijep, ali ne i mističan, zanimljiv ali ne i neodgonetljiv i intrigantan kao za slikara koji će čitav život slikati sutone - bez snage da ih odgonetne. Naučnik u sutonu ne vidi ništa mistično, ništa osim još jedan atmosferski događaj koji će obraditi meteorologija.

U *Tužnim tropima*, Claude Levi-Strauss piše:

Za naučnike su svitanje i sumrak jedna te ista pojava, kao i za Grke, koji su jutro i večer označavali istom riječi sa dva različita izgovora. To ukazuje na davanje prvenstva teorijskim spekulacijama i na neobično zanemarivanje konkretnog vida stvari. Takvo gledanje bilo bi prihvatljivo kad bi se jedna tačka na zemlji neprestano kretala između upadne i izlazne zone sunčevih zraka. Ali, u stvarnosti, ništa se toliko ne razlikuje kao jutro od večeri. Rađanje dana je preludij, a njegov smiraj uvertira, koja se, kao u starim operama, izvodi na kraju umjesto na početku. Sunčevo lice najavljuje trenutke koji će uslijediti: kad je tmurno i sivkasto, prvi jutarnji sati sigurno će biti kišoviti; kad je rumeno, svijetlo, pjenasto, uskoro će zablistati jasna svjetlost. Ali, zora ne sudi ostatku dana. Ona samo započinje meteorološku aktivnost i kaže: padat će kiša, biće vedro. Zalazak sunca je druga stvar; tu imamo čitavu predstavu sa početkom, sredinom i krajem; sažet prikaz bitaka, pobjeda i poraza koji su se tokom prethodnih dvanaest sati smjenjivali na opipljivi, ali usporeni način. Osvit je samo početak dana, suton je njegovo sažeto ponavljanje.

Zbog toga ljudi pridaju veću pažnju zalasku nego izlasku sunca; svitanje samo upotpunjuje podatke koje im daju termometar, barometar i - kod manje civiliziranih - mjesečeve mijene, ptičiji let i smjenjivanje plime i oseke. A zalazak sunca ih uzdiže, objedinjujući u tajanstvene sklopove one vijugave putove kojima su tumarali vjetar, hladnoća, toplota ili kiša. Iz tih pramenastih konstelacija mogu se iščitavati i igre svijesti. Kad nebo počne blistati od svjetlosti sunca na zalasku (kao što u nekim pozorištima početak predstave najavljuje blago osvjetljavanje rampe, a ne tri tradicionalna udarca o gong), seljak zastane na stazi, ribar zaustavi svoju barku, a divljak zatrepće kraj vatre što se već lagano gasi.

Sjećanje je čovjeku veliko uživanje, ali ne

kad doslovno reproducira događaje, jer bi malo ko pristao ponovo proživjeti napore i patnje kojih se tako rado sjeća. Sjećanje je sam život, ali drukčijeg kvaliteta. A kad se sunce spusti na uglačanu površinu mirne vode, kao kakav obol škrtog neba ili kad njegov disk ocrta vrh neke planine kao krut izreckan list, čovjek doživi, u kratkoj fantazmagoriji, otkrovenje u pravom smislu riječi: ukažu mu se tajanstvene sile, magle i munje čije je mračne sudare naslućivao čitavog dana u dubini svoje duše.

Za naučnika, akšam je naprosto činjenica, jedna među mnogima koje grade svijet. Ludwig Wittgenstein je u *Logičko-filozofskom traktatusu* dao univerzalnu naučnu definiciju svijeta: *Svijet je određen činjenicama i time što su to sve činjenice.* Ali, u naučnom smislu akšam i nije pretjerano obećavajuća činjenica; budući da nije pogodan za eksploataciju, naučnici se okreću opipljivim stvarima, tvrdoj dubini materije. Već je moderno doba nagovijestilo krah korespondencije duše i pejzaža, a u postmodernoj govoriti o istini i smislu znači izložiti se poruzi. Zbunjen pred iskonskim fenomenima, naučnik šuti i okreće se ka onome o čemu može govoriti. Naše doba je platilo cijenu scijentizma: zbog ravnodušnosti prema prirodi, došlo je do pobune unutrašnje prirode. *Nekad je težnja umjetnosti, književnosti i filozofije bila izraziti značenje stvari i života, biti glasom svega onoga što je nijemo, obdariti prirodu organom za doznavanje njenih patnji... Danas se oduzima prirodni govor. Nekad se mislilo da svaki izraz, riječ, krik ili pokret ima bitno značenje; danas je on tek jedan događaj. Istina da je u tome procesu priroda izgubila svoju sposobnost da ulije strahopoštovanje, svoje *qualitates occultae*, ali posve lišena prilike da govori kroz duše ljudi... priroda izgleda da se sveti. Moderna neosjetljivost prema prirodi zaista je samo varijacija pragmatičnog držanja koje je tpično za zapadnu civilizaciju u cjelini.* (Max Horkheimer, *Pomračenje uma*)

Slikaru je akšam paradigma izazova, otvorena pozornica iskona boja. Svi mogući odnosi boja pokazuju se u nježnoj sutonjoj igri, od suhoparne repeticije do urnebesnih kontrasta, od alternacije čudnih tonova do veličanstvenih gradacija koje može zapaziti samo uvježbano oko. Slikar lokalizira akšam: akšam

na moru, planini, u pustinji i proplanku, škrti zimski zalasci sunca i blještavi ljetni zalasci, jesenje rumenilo i proljetna tama, čisti akšam sela i prljavi akšam metropola.

Ali, pjesnik se najviše muči sa akšamom. (*Šta dira tebe toľko u tom sutonu?* Goethe, *Faust*) On je tu potpuno bespomoćan. Njegov uvid u krnjavost riječi je potpun. Pa, ipak, on pjeva o akšamu. Gotovo da nema velikog pjesnika koji nije pjevao o sutonu. Baudelaire u sutonu vidi *druga plijena i pljačke*, trenutak kad se *jato zlih demona budi*, kad spleen Pariza jenjava jer *u vjetru što svjetlo odbljescima vije / prostitucija se na ulici pali / kao mravinjak...* Kod Tagorea ljubav je uljepšana sutonom, vezana za suton, u suton započeta i u neki nesretni suton okončana. Od naših pjesnika odabiremo suton Hamze Hume - suton uljepšan igrom razdvojenih ljubavnika, čežnjom srca i pejzaža, arhaičnim erotskim uzdasima. Pa, ipak, među umjetnostima, književnost ima najkrhkija sredstva za izražavanje iskustva akšama. (*Svakako ima nešto neizrecivo. Ono se pokazuje, ono je mistično.* Ludwig Wittgenstein)

Nema čovjeka koji nije bio religiozan u vrijeme nekog akšama. Naučnik, slikar i pjesnik, muzičar i mornar, vjernik i grijehnik, svaki na svoj način, sluti ljepotu Stvoritelja. To je trenutak - akšamsko treptanje elemenata - kad se brišu okovi nomenklatura i molitva se izgovara srcem, nemušto ali ne bez značenja, odjekujući iznad svakog imena i parcijalnog jezika. Na Maragretino pitanje vjeruje li u Boga, Faust odgovara:

*Sve je osjećaj;
ime je odjek i dim,
zamađujući nebesni žar.*

3. Dokotrljao bi se ramazan kao mladi mjesec na istočnoj pozornici neba, opcrtan optimizmom i snagom, odjeven u skromno ruho pobožnosti, noseći pregršt nade, milosti i spokoja, donoseći u vjerničke živote mogućnost da iskuse veliki ekvilibrij iftara, noseći toplinu somuna i porodičnu ljubav. Kad nastupi mjesec posta, potpuno iščezne faktična, jednolična, životarena svakodnevnica, a započne epoha plodnosti duše. Ramazan je mjesec u kome drukčije opažamo pojave. Predmeti nas aficiraju

na potpuno različite načine nego izvan ovog mjeseca. Ramazanski receptivitet funkcionira po posebnim pravilima; kardiogram percepcije pokazuje čudne intezitete.

Iz godine u godinu, iz ramazana u ramazan, sa svakim pojavljivanjem mjeseca na istočnom kutu nebeske dvorane, javlja se kod muslimana potajni unutrašnji pokušaj da dekodificiraju fenomen iftara, da ga uhvate i omeđe sječivom razuma, da sami sebi objasne tu moćnu emociju jedinstva u ramazanski akšam. Iftar je nešto potpuno iracionalno. Kako objasniti taj iftarski osjećaj, a ne zapasti u paradoksalnost ili patetiku? Je li moguć govor o iftaru koji ne bi bio umjetnički? (Zato ima više iftara u pjesmi Muse Ćazima Ćatića *Suton se spušta mirišljav kao smilje...*, nego što će ikad imati jedan novinarski članak, naučna studija ili esej, uključujući i ovaj.) Iftar je najbolje opisati kao ontološku poniznost, kao onaj heideggerovski trenutak oslušivanja bitka, kao dolazak na čistinu bitka. U iftaru je dat bit islama: asketsko reduciranje potreba dokida se u trenutku najvećeg titranja prirodnih elemenata za sofrom koju je podario Milostivi.

Nepostači su obavijeni tamom kad zaplamte kandilji na munarama i označe početak iftara. Sa zalaskom sunca, okončava se jedan ratnički pohod, jedan asketski zahvat. Iftar ima značenje pobjedničke vrpce na atletskoj stazi: za maratonce ona simbolizira ne prosti kraj trke, koliko radost zbog uspjeha.

Rešad Kadić će u *Posljednjem Bašeskičinom zapisu* staviti Mula Mustafi ove riječi u usta: žao će mi biti otići sa dunjaluka samo zbog tri stvari: sabaha, behara i iftara. Sa te tri stvari je pogođena suština. Sabah, behar i iftar su tri najradikalnija duhovna pejzaža muslimana u kojima oni potvrđuju svoju ljubav prema životu. Behar je simbol rađanja čitave prirode, sabah je simbol radovanja dnevnoj svijetlosti, životu i radu, a sa iftarom se mrsi i tako poštuje biologija. Svaki od ova tri fenomena simbolizira prihvatanje, a ne odbijanje življenja.

I zaista, jeste li jednom došli u situaciju u kojoj ste prezirali svoj dosadašnji put i kajali se što niste duže gledali behar i više tragali za novim gradovima? Jeste li ikada otišli na rani sabah u džamiju ili ga klanjali u svojoj kući, obogativši

srce zlatom koje ne pripada ovom svijetu? Jeste li ikad čekali na ulici, pomalo nervozni, pomalo radosni, da pukne top, i onda utrčali u kuću da iftarite, želeći da taj trenutak razmeđa posta i iftara traje vječno? Ako niste, onda se nemojte hvalisati vlastitim iskustvom, ma na čemu da je ono zasnovano: na pročitanim knjigama, putovanjima, umjetničkim bahanalijama ili političkim upoznavanjima. Razmislite, možda ste ipak početnik, koji nije još dotakao onu kristalnu čistinu svog postojanja.

4. Dunjalučki putovi okićeni su ajetima. Svijet je enciklopedija ajeta. Ljudsko srce, i samo nepresušni studenac znakova, ima moć da razumi ajete i da iz njih uči i nazire Tvorca. Kur'an poziva da se obrati pažnja na ajete i preporučuje ih kao skriveno blago.

Ono famozno kur'ansko *čitaj*, izgovoreno u tmni pećine Hira, jest poziv na čitanje ajeta, znakova. Ajeti su svakojaki, raštrkani širom dunjalučkih drumova, prekriveni prašinom i nanosima opsjena, zaogrnuti plaštom ljudske igre i ljubavi prema ovom svijetu. Potrebno je otpuhati prašinu, biti strpljiv prilikom čitanja, pripremiti srce za istinu, željeti istinu - tako se dolazi do ajeta. Ajeti su biseri na dnu mora i treba uložiti ronilački napor da se biser dokuči.

Ajeti su mnogostruki, kao što je i svijet mnogostruk, njihov pluralizam upućuje na ljepotu i milost Onoga Koji je ajete postavio ljudima da im osvijetljavaju put i vode ih ka istini. Voltairov Bog se ne rukovodi motivima ljepote i milosti; ljepota ajeta upućuje na Jednog, Milostivog i Mudrog Boga. Oni koji znaju čitati ajete dolaze do zaključka o milostivom Bogu, dok neznalice govore o zlom i neprijateljskom Bogu.

Tipologija ajeta moguća je u smislu topografske klasifikacije. Postoje ajeti u svijetu i ajeti u čovjeku, ajeti unutarnjeg i vanjskog kosmosa. Jer, postoje dva svemira, jednako beskonačna i jednako zamršeno lijepa. Jedan svemir, koji nosi čovjek u sebi, i drugi, koji je zakatančio ljudsko zapitano oko u svojoj arabesci ljepote, zamršenosti i beskonačnosti. Oba ova svemira su od Početka, od Adema, a.s., bila jedina dva medija u kojima je on mogao osmišljavati svrhu i smisao svog bića. Dva svemira koja su ispunjavala Kantovu dušu: ozvjezdani svemir, što

se osmjehuje nad sitnom ljudskom pojavom, i svemir zakona ljudskog srca o zločinu i kazni, o nasilju i pokajanju.

Je li moguće znanstveno odrediti ajet? Je li ajet nešto što bi se moglo kanonizirati tvrdim zahtjevima logike? Ajet je subjektivna kategorija i zato se može samo opisivati, ali ne i definirati. Ajet je dat samo pojedinačnom iskustvu.

Ajeti se zrcale u graničnim situacijama, ili, sam ajet, uvijek je granica. Grci bi rekli da je biće ajeta dato u granici. Granica omogućuje da se vide jasno dva horizonta stvari što omogućuju komparaciju, koja je put ka istini. Istina je rezultat sudaranja perspektiva. A ljudski život je beskrajna mapa iscrtana granicama.

Namaz je tipičan primjer granice: tu dunjalučki čovjek propituje svoju ahiretsku poziciju. Svaki asketizam se događa na nekoj granici na kojoj se dodiruju ili poništavaju dva svijeta, dvije dimenzije postojanja.

Postoje i znakovi sa druge strane, znakovi iz podzemlja, okačeni na čivije beznađa, tmine i ludila. Najveći umjetnici stvarali su svoja najveća djela klateći se iznad ove granice; nekim umjetnicima su znakovi pomogli da se vrate u ravnotežu, dok su neki prekoračivali granicu i spektakularno odlazili u svijet neurastenije, patologije i ekstravagantnosti. (Ovim fenomenom se bavi alternativna naučna grana - *umjetnička patografija*.) Svaka je granica zavičaj znakova, pa i granica sa hemisferom ludila. Fenomen genija upućuje na snažnu bliskost granici. S druge strane, građanska demokratska osrednjost, konformistička prosječnost uvijek je udaljena od granice, slijepa za granicu, i donju i gornju.

Veličina umjetnosti mjeri se po količini njenog bavljenja graničnim stanjima. Hazard, ljubav, rađanje i smrt, rat, pustoš, ludilo, vlast, bol i naslada bolom, sumnja, autodestrukcija, porodično prokletstvo, atavizam, bolesna želja, antagonizam pojedinca i svijeta, kolektivna mentalna epidemija, epidemija krvi i epidemija mašte, traganje za slobodom, usud znanja, konflikt srca i razuma - samo su neke od životnih graničnih situacija u kojoj se pokazuju znakovi. (Te osnovne situacije našeg postojanja nazivamo *graničnim situacijama*. To znači da su to situacije preko kojih ne možemo preći, koje ne možemo izmijeniti. To što postajemo svjesni tih graničnih

situacija, poslije čuđenja i sumnje, predstavlja dublji izvor filozofije... U samom postojanju, mi ih često izbjegnemo na taj način što zatvorimo oči... Mi smo suočeni samo s konkretnim situacijama... Na granične situacije... reagiramo tako što ih zamagljujemo. Karl Jaspers, Filozofija egzistencije)

Granica je trenje, varničenje, konflikt i kolizija - zato su granice tako bolne i tako lijepe. Na granici se sučeljavaju dva različita svijeta i iz tog sučeljavanja nazire se neki red, sinteza, mjera i smisao.

Kur'an na mnogo mjesta opisuje atributom ajeta *smjenu dana i noći*. Granice na kojima se dan i noć dodiruju i smjenjuju jesu sabah i akšam, svitanje i sumrak, trenuci kad se dan otcjepljuje od noći, i noć zamjenjuje danom.

Jutarnji sumrak i večernji sumrak. Osvit i suton. I opet, jutarnji sumrak i večernji sumrak. Teče rijeka dana nezaustavljivo, i ljudi neopozivo znaju da je prolaznost njihova esencija. Sve je prolazno i trošno; sve, osim lica Gospodara svijeta, Vlasnika ljepote i plemenitosti.

I zato, zastanite kad ugledate nježnost rumenila na zapadu, ukopajte se u skrušenoj tišini i posvjedočite ajet! Padajte u prašinu milioni, dotaknite čelom ponizno tle! Zar ne slutiš Tvorca svijete! Umiri se na sedždi, slaveći Onoga Čiji ajeti vise na kupolama tvoga smisla.

5. Tišinu, satkanu od nadmudrujuće igre napregnutih beonjača i oštih slova (prosutih djelića svemirskog ogledala) prekidaju predakšamski otkučaji satnih kazaljki. Pred akšam prašina eflorira po biblioteci, iznenada oživljuje nahranjena kosim, rebrastim sunčevim trakama. Akšamsko zatišje tišine, kakofonija i užurbani koraci na ulici jasan su mi znak kad trebam prekinuti sa čitanjem, obredno odložiti štivo i spremati se za akšamsku molitvu udivljenja.

Ja, Jorge Luis Borges, poluslijepi starac koga u povijesnim gibanjima začese Arapi, Goti i Saksonci, svakog akšama zazivam Boga na dva jezika što su mi prisni, pokušavajući Ga razumjeti. Molitvom, osobnom, nikako baštinjenom, zahvaljujem mu se na Vergilijevom stihu i engleskom prijevodu Homera, na aporiji apokatastasisa i aporiji Ahila i kornjače, na povijesnoj snazi bodeža i mom gradu Buenos Airesu, njegovim predgrađima što se u ravnici šire i

pampi što se širi po mom srcu, na Leibnizovom optimizmu i Voltairovom naivnom, glupavom prkosu, na sjeni javora i pjesmi vrbika, na vlastitom Mjesecu samoće što me opravdava i daje mi utjehu.

Znam, akšamska kvintesencija nepojmljiva je u knjigama. Kapi smo Heraklitove rijeke, ali u našem talasanju ostaje stalan, čvrst i postojan akšamski odsjaj. To je ono trajno: naše divljenje, naša molitva, naše ah! Traje kao stabilna nit što povezuje stoljeća.

Je li iko, Bože, više od mene uživao u akšamu i strastvenije želio sročiti metaforu, strofu i himnu posvećenu akšamu? Ko je više od mene želio riješiti jednačinu sumraka sklopčanog u rasutoj dugi? Zapalio sam svoj glas na akšamima i u akšamu grudi svoje izranjavao psalmima. Nazvao sam ga *mračnim draguljem okovanim u vremenu* i *Sudnjim danom*, jer je svaki akšam - Sudnji dan.

Stojim na balkonu iznad ove cvrčave ulice i gledam danima kako akšam blagosilja periferiju svojim tajnama. Ova slika je vječna i za srce srasla, prizor sutona u predgrađu: tama se širi kao krv ranjenih stvari, u daljini se čuje gitara, večeras ulice pamte da su nekoć bile polja, pucketaju rujni vrtlozi žestokih lomača; evo, sad prođe neki dronjavi prosjak i umnoži tugu večeri. Uvijek je ganutljiv akšam kad daje predgrađu boju hrđe. Ponekad mi se čini da sam jedini posmatrač ove ulice; da umrem, niko je više ne bi gledao.

Moram se pripremiti za sudbinu svoju - sudbinu Homerovu, Demokritovu, El-Mearrijevu, Huxleyovu i Taha Huseinovu. Moram natočiti u svoje srce ovaj jecavi krik sa zapada što para dušu, ovu drečavu zastavu sačinjenu od krila melekovih, ovu svrnutu ljubav Nužnog Uma; ne smijem propustiti nijedan akšam - tama će biti preduga, slična vječnosti. Pamćenje moram opskrbiti plesom akšamskih svjetala i sjenki, bistrom igrom boja, besmrtnom igrom fotona - igrom ovjenačanom ehom vječnosti.

6. U preplanula oktobarska predvečerja peli bismo se na munaru Begove džamije, Suvad i ja, dvojica softi, i poslije proučenog ezana ostajali bismo na munari sve do pred jaciju, kad bi silazili i na sofama klanjali akšam. Došli bi ugla-

vnom oko pola sata prije nego što bi se velika kazaljka na Sahat-kuli našla na vrhu brojčanika i, za vrijeme iščekivanja, gledali grad. Stojeći na zastrašujuće uskom tlu šerefeta, gledali bismo rađanje svjetala u gradu, akšamsku kombinaciju prirodnog i električnog svjetlosnog spektakla, mnoštvo sitnih svjetlucajućih ostrva razasutih u moru sumraka, mnoštvo usijanih očiju u pećini dunjaluka, gdje je svako oko svjetlucavo gledalo u svoj prostor usamljenog mraka i, gledajući ga, dotrajavalo. Sa te visine vidjeli bismo čitav grad, kao sa Tura čitav svijet; bili smo u centru svijeta, ali nas to nije opterećivalo ni zanimalo; radije smo slušali sumorno zaljubljeni vjetar kako vatreno miluje stas blijede munare, jedna sakralna taktilnost natapala je vazduh svuda oko nas.

Suvad bi poslije proučenog ezana govorio:

Vidiš li ovu čaršiju? Sve što vrijedi na njoj, to je ovaj akšam, ovaj purpur, ova svjetluca-va rijeka ezana. Čaršija je bezvrijedna stvar, leglo bižuterije koja samo u jednom trenutku dostiže svoju zlatnu vrijednost: u akšam. Mi smo žrtve bižuterije. Ali, treba doći na munaru u akšam i baciti pogled gađenja na vašar jeftine robe. Tada čovjek uvidi šta je prava stvar, šta uistinu vrijedi u životu.

Skoro čitavu jednu godinu išli smo na munaru i tamo provodili akšamske trenutke, pribirajući mudrost svojstvenu samo onima koji su spoznali šta je u životu zlato, a šta bižuterija.

Suvad je u međuvremenu postao bolestan za čaršijom. Svaki dan bi deset puta obećao sebi da će racionalizirati svoje prisustvo u čaršiji, ali bi u jedanaest navrata završavao u nekoj čaršijskoj trgovini bižuterijom.

Godine su prolazile, razred za razredom, čaršijska bižuterija dobila je na cijeni, sve rjeđe smo išli na munaru, po zlato. Napokon, potpuno smo prestali ići na munaru.

Poslije je nastupio period problema, besmislenih ambicija, užurbane socijalizacije i samootuđivanja. Nosili smo sve više konflikata u sebi i, zabavljeni problemima, otuđili smo se od akšama, i jedan od drugog.

Suvad nije nikad završio Medresu, a ja nisam ni primijetio kad je otišao sa porodicom u Ameriku i tamo umro od nostalgije. Ne znam je li za čaršijom ili onim trenutkom akšamskim, kad je dobijao moć raspoznavanja bižuterije od zlata.

P. S.

Neku noć sam legao umoran, ophrvan planinom nekih banalnih problema kojima sam davao, po svom patološkom običaju, status neke životne hamartije i sve mi je mirisalo na zlo. Već odavno skitam od nemila do nedraga, čaršijska bižuterija mi se uvukla u krv i bio sam počeo uviđati kako su lanci svakog dana sve čvršći, kako sve teže raspoznam bižuteriju od zlata. Zaspao sam sa konstantnom mukom u želucu. Sanjao sam da sjedim prikovan na nekom ćepenku, u društvu kojem ne pripadam, među ljudima koje ne poznajem. Želio sam ustati i otići iz tog okruženja kojem ne pripadam, ali moje noge se nisu pomjeralale i nisam se micao s mjesta. Ta imobiliziranost pretvorila se u pravu paniku i užas.

Probudio sam se prestrašen. Na mojoj postelji je stražario snop svjetla ulične lampe. Ustao sam, malo se pribrao, i svjestan da je san razbijen, upalio računar, sjetivši se da nisam provjerio poštu čitavu sedmicu. Jeza me obuzela kad sam opazio mail od Suvada. Ali, kad sam otvorio mail, umobolna korespondencija bila je potpuna. To pismo, stiglo preko okeana, sastojalo se u jednom kratkom pitanju:

Sjećaš li se akšama?

Summary**AN ESSAY ABOUT THE SUNSET****SAMEDIN KADIC**

The essay talks about the sunset (aksam, magrib) as a mystical idiom. The sunset or the dusk is border line between night and day. Qur'an describes it as "the alternation of day and night", which turns this everyday phenomena into an "Ayat" or a sign testifying to the existence of God. According to the Islamic tradition, the Judgment Day will occur at sunset. Besides its sacred meaning, it has other semantic meanings too. It is often a topic in art, especially in painting and poetry. On the other hand, the science does not see anything mystical in the sunset phenomena, but just another natural and meteorological occurrence. The sunset has a special meaning in Islam during Ramadan as the time when the believers break their fast.

موجز**مقال عن المغرب****صمد الدين قاضييتش**

يتحدث هذا المقال عن المغرب باعتباره مصطلحا غيبيا. فالمغرب هو بداية حلول الظلام، وهو الحد الذي ينسلخ عنده النهار من الليل. ويعبر القرآن الكريم عن المغرب بأنه «اختلاف الليل والنهار» ويجعله آية يستدل بها أولو الألباب على وجود الخالق سبحانه وتعالى. وإلى جانب المعنى الديني للمغرب، فإن له أيضا دلالات أخرى، فالمغرب يؤخذ مادة عند الفنانين ولا سيما في الرسم والشعر. ومن ناحية أخرى فإن العلم لا يرى في ظاهرة المغرب أي معنى غيبى، بل هو مجرد حادث يهتم به علم الأرصاد الجوية. وللمغرب عند المسلمين معنى خاص في شهر رمضان، حيث ينتهي صيام المؤمنين بغروب الشمس.